

ZEYNELÂBİDİN ALİ B. HÜSEYİN VE EMEVÎ HALİFELERİYLE İLİŞKİLERİ

Enes Ensar ERBAY*

Öz

Hz. Ali evlâdının Emevî halifeleriyle olan ilişkileri, genel anlamda olumsuz tablo çizilerek aktarılmıştır. Bireysel ilişkiler genellikle göz ardı edilmiş; Kerbelâ vakasının olumsuz neticeleri tüm ilişkilerin üzerini kapatmıştır. Kerbelâ vakası tarihi rivayetlerin ve karşılıklı ilişkilerin incelenmesinde hem belirleyici bir faktör halini almış; hem de bir sütte olmuştur. Sürecin bu şekilde algılanması hiç şüphesiz tarih okuma biçimleriyle alâkalı temel bir problemdir. Olayları tarafsız bir gözle inceleyerek Hz. Ali evlâdının Emevî hilâfetini ve halifelerini nasıl gördükleri, yönetime meşruiyet atfedip etmedikleri, daha geniş bir araştırmanın konusudur. Bu çalışma, Kerbelâ'yı görmüş, kritik siyâsî süreçlerde yaşamış ve buna göre bir tavır almış olan Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in Emevî halifeleriyle ilişkilerini Şii ve Sünnî temel kaynaklar etrafında incelemektedir. Kişiliği, Emevîler'e yönelik geliştirdiği siyâseti, aşırılıktan kaçınması, olaylara yönelik tavır ve halifeler nezdindeki değeri, makalenin temel konusudur. Diğer yandan ileri gelen bir fakih olması nedeniyle de Zeynelâbidîn'in siyâsî ve dinî düşüncelerine yer yer temas edilmiş; siyâsî düşüncelerinin dinî düşüncelerinden bağımsız olmadığı görülmüştür. Ayrıca toplum nezdindeki itibarı da önem arz eden diğer bir husus olarak göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ali Zeynelâbidîn, Ali evlâdı, kerbelâ, halife, siyâset.

Zeynelabidin Ali bin Hüseyin and Its Relations With Umayyad Caliphs

Abstract

The relations of the children of Ali with the Umayyad caliphs have always been conveyed in a negative way. Individual relations were often ignored and the negative results of the case of Karbala have influenced all relations between x and y. Furthermore, the case of Kerbela has been a determinant but an obstacle factor in the studies of historical narratives and interrelationships. This way of perceiving the abovementioned process is undoubtedly a fundamental problem which has to do with the perception of history. The question of how the children of Ali considered the Umayyad caliph and caliphate and whether they attributed religious legitimacy to them examining the events objectively is a subject of a wider research. This study examines the relations between the Umayyad caliphs and Zeynelabidin Ali bin Hüseyin, the son of Hüseyin, who had seen in Karbela and also lived in critical political processes and took attitude accordingly taking the main Shi'ite and Sunni sources into account. The main subject of the article is his personality, the politics he developed for the Umayyads, his avoidance of extremism, his attitude towards events in his time and his value in the eyes of the caliphs. On the other hand, political and religious ideas of Zeynelabidin have been considered due to the fact that he was an important faqih. It was observed that his political thoughts were not independent than his religious idea. In addition, his reputation in the society was another important factor.

Keywords: Ali Zayn al-Abidin, the children of Ali, karbala, caliph, politics.

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, ensarerbay@gmail.com. Geliş T. / Received Date: 04/10/2018 Kabul T. / Accepted Date: 08/11/2018. Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

Hız. Ali'nin (ö.40/661) Muaviye ile olan siyâsî krizinden sonra Hız. Ali taraftarları ve Emevî yönetimi arasında siyâsî çözüme devam etmiş ve bu süreç Kerbelâ'ya taşınacak bir hal almıştır. İlişkilerin Kerbelâ merkezli incelenmiş olması; genel itibariyle Hız. Ali evlâdının yükselen Emevî iktidarına yönelik müsbet herhangi bir adım atmadığı veya insânî bir ilişki dahi geliştirmedığı şeklinde anlaşılmıştır. Tarih okuma biçiminden kaynaklanan bu yanılğı, bizi iki taraf arasında -özellikle Kerbelâ sonrası- temasların olup olmadığı sorusunu sormaya itmiş ve mezkûr çalışma bu şekilde ortaya çıkmıştır. Kerbelâ'dan sonra Hâşimoğulları'nın liderliğini üstlenen, Hız. Hüseyin'in (ö.61/680) tek evlâdı olarak geride bıraktığı Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin (ö.94/712) ve yaşadığı devir, yukarıda izâh ettiğimiz sürecin incelenmesi adına bizim için önemli doneler taşıması hasebiyle önemlidir.

Hız. Ali evlâdının ileri gelen isimlerinden olan ve Şia'ya göre dördüncü imam olarak kabul edilen Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in -halifeler özelinde- yönetimle nasıl ilişki kurduğu, bu ilişkinin özellikle Kerbelâ vakasından (61/680) sonraki süreçte arz ettiği görünüm, iki ailenin birbirine olan bakışını anlamamızda oldukça mühimdir. Kerbelâ'da Hız. Hüseyin'in şehit edilmesiyle Hâşimoğulları'nın siyâsî iddiasının bastırıldığını görmekteyiz. Bu sürecin; iki taraf açısından birbirlerine daha temkinli yaklaştıkları ve soğuk siyâset uyguladıkları bir dönem olduğu kabul edilebilir. Soğuk siyâsetin yürürlükte olması; birbirleriyle herhangi bir ilişki kurmadıkları şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine Zeynelâbidîn'in temkinli siyâseti neticesinde bu dönemler; kritik sayılabilecek zamanların sühuletle aşılabilmesini sağlamıştır. Babası Hız. Hüseyin'den sonra Hâşimoğulları'nın ve Hız. Ali evlâdının lideri konumunda olan Zeynelâbidîn'in mutedil siyâseti, onun Emevî halifeleri tarafından da hoşça karşılanmasına neden olmuş; yeni siyâsî kargaşaların önünü tıkamıştır. Diğer yandan; kaynakların satır aralarında rastladığımız rivayetler bize; halifelerin Zeynelâbidîn hakkındaki kanaatlerini anlamamızda yardımcı olmuş, siyâsî iddiası olmamasına rağmen; ailesinin ağırlığının yaşadığı müddetçe devam ettiği kanaatini hâsıl etmiştir.

İlgili çalışma esnasında karşımıza çıkan bir durum da Şii ve Sünni kaynaklar arasındaki rivayetlerin birbirinden farklı bir şekilde ele alınarak aktarılması ve olayların -ağırlıklı olarak Şii kaynaklar özelinde- tarafgir bir gözle incelenmiş olmasıdır. Özellikle muahhar dönem Şii kaynaklarındaki rivayetlerin bu saikle sıhhat açısından ciddi problemi haiz olduğunu belirtmek gerekir.

Hayatı ve Şahsiyeti

Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib.¹ Annesi Selâme, babası Hz. Hüseyin'dir.² İbn İnebe (ö.828/1424), annesinin ismini Şahzenan, Şehrbanu bt. Kısra Yazdücerc b. Şehriyâr olarak vermektedir. İbn Tıktaka (ö.709/1309) da aynı ismi aktarmaktadır.³ Annesinin ismi konusunda Şehriyâr,⁴ Hirar⁵, Sülâfe,⁶ Gazale⁷ şeklinde rivayetler de bulunmaktadır. Soyu anne tarafından son⁸ Sasani hükümdarına dayanmaktadır. Buna göre Ali b. Hüseyin, anne tarafından Fars asıllı olmaktadır.⁹ Onun Fars olduğu hususu bir Şii iddiası olarak değerlendirilebilir. Zira Mohammad Ali Amir Moezzi, bu iddianın ilk olarak Hicri 3. asırda ortaya atıldığını beyân etmekte ve annesi ile alâkalı süreci ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.¹⁰ Annesinin ismi konusunda bu kadar farklı rivâyetin olması; onun Kadisiye savaşının akabinde esir düştükten sonra isminin değiştirilmiş olabileceği nedeniyle olmalıdır.¹¹ Nitekim Ya'kubî'nin (ö.292/905) beyânı da Hz. Hüseyin'in onun ismini değiştirdiği yönündedir.¹²

¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hanca, 2001), 7:209.

² Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, Tahkik: Ekrem Ziya el-Ömerî, (Bağdat: Matbatu'l-Meani, 1967), 238, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Tahkik: Muhibuddin Ebû Saïd Ömer b. Ğarame el-Amrevî, (Beyrut: Daru'l-Fıkr, 1995)41:361.

³ Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Ali İbn Tıktaka, *el-Asîl fi Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfi, (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşı en-Necefî, Tarihsiz), 143.

⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Ebu'l-Feth el-İrbilî, *Keşfu'l-Ğumme fi Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Ali Âl Kevser, (Beyrut: Dâru't-Tearûf, 2012), 3:24.

⁵ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Tahkik: Abdülemir Mehna, (Beyrut: Şirketü'l-Âlem li'l-Matbuat, 2010), 2:160.

⁶ Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Tahkik: Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,1996), 4:386.

⁷ Ebu'l-Muzafer Şemsüddin Yusuf Sibt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü'l-Havas*, (Tahran: Mektebetü'n-Ninova, Tarihsiz.), 324.

⁸ Şemsüddin Muhammed bin Tolun, *el-Eimmetü İsna Aşer*, Tahkik: Salahaddin Müncid, (Kum: Menşurâtu'r-Ridâ, Tarihsiz.), 75.

⁹ Ebu'l-Abbas Cemâlüddin Ahmed b. Alî el-Hasenî ed-Dâvudî İbn İnebe, *Umdetu't-Tâlibi's-Suğra fi Nesebi Âli-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfi, (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşı en-Necefî, 2009), 109. (Ayrıca Ali b. Hüseyin'in annesinin İran'dan getiriliş hikâyesi için bkz.: İbn Tolun, *el-Eimme*, 75-76.)

¹⁰ O ayrıca bu husustaki ilk olarak rivayetini dil âlimi Muhammed b. Yezîd el-Müberred'in *el-Kâmil fi'l-Lüğâ* isimli eserinde geçtiğini, sonrasında bu hikâye üzerine kurgulamanın yapıldığını beyân ederek ayrıntılı bir şekilde rivayetleri incelemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mohammed Ali Amir Moezzi, *The Spirituality of Shi'i Islam*, (London: The Enstitute of Ismaili Studies, 2011), 48-100.

¹¹ Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, (Kum: İhyau'l-Kütübü'l-İslâmiyye, Tarihsiz.),11:9-11, Ya'kubî, *Târîh*, 2:160.

¹² Ya'kubî, Ali b. Hüseyin'in annesinin isminin Hirar olduğunu, Hz. Hüseyin'in ona Gazale ismini vererek ismini değiştirdiğini aktarır. Bkz.: Ya'kubî, *Târîh*, 2:160.

Hız. Hüseyin'in soyu, Ali el-Asğar olarak da bilinen Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin'den devam etmiştir.¹³ Kendisi ile isim benzerliği dolayısıyla karıştırılan kardeşi Ali el-Ekber b. Hüseyin ise Kerbelâ'da şehit edilmiştir.¹⁴ Ali b. Hüseyin, Hicri 33 (Milâdî 653-654)¹⁵ veya 38'de (Milâdî 658-659)¹⁶ doğmuş; Velîd b. Abdülmelik'in hilâfet yıllarında,¹⁷ Hicri 92 (710-711),¹⁸ 94 (712-713),¹⁹ veya 95 (713-714)²⁰ senesinde 58 yaşında iken vefat etmiş,²¹ Baki' mezarlığına defnedilmiştir.²² Kanaatimizce vefat yılı Hicri 94'tür. (Milâdî 712) Bunun nedeni, kendisinin ileride de belirtildiği üzere fakihler senesinde vefat ettiğinin biliniyor olması ve bu senenin de Hicri 94/Milâdî 712'ye tekabül etmesidir. Seccâd,²³ Zeynelâbidîn²⁴ en çok bilinen lakaplarından olmakla birlikte, birçok lakabı vardır.²⁵ Künyesi Ebu Muhammed'dir.²⁶ El-Ömerî, künyesini Ebu'l-Hasan olarak vermektedir.²⁷ Ebu'l-Hüseyin, Ebu Abdullah şeklinde de künye aldığı rivayet olunmaktadır.²⁸

Vasiyet olarak vefat ettiğinde kimseye haber verilmemesini, hızlıca kabre götürülmeyi, pamukla kefenlenmeyi ve kefenine misk sürülmemesini emretmiştir. Vefatının (94/712) birçok değerli fukahanın vefat ettiği yıla denk gelmesi ve kendisi de ileri gelen bir fakîh olması nedeniyle bu yıla yukarıda da

¹³ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun, (Kahire: Daru'l-Mearif, 1962), 52.

¹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât.*, 7:209.

¹⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361.

¹⁶ İbn Tiktaka, *Ensâb*, 144.

¹⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali el-Mes'udî, *Mürücü'z-Zehab ve Meadinu'l-Cevher*, Tahkik: Kemal Hasan Mer'î, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005) 3:133, Halife b. Hayyat, *Târîh*, 304, Meclisî, *Bihâr*, 11:70.

¹⁸ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, 238, Halife b. Hayyat, *Târîh*, 304, İbn Sa'd, *Tabakât.*, 7:219, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, 332, Zehebî, *A'lâm*, 4:400.

¹⁹ Ebu Abdullah Mus'ab ez-Zübeyrî, *Kitabu Nesebi Kureys*, Tahkik: Levi Provençal, (Kahire: Daru'l-Mearif, Tarihsiz.), 58, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Mearif*, Tahkik: Servet Ukkâse, (Kahire: Dâru'l-Mearif, Tarihsiz), 215, Halife b. Hayyat, *Tabakât*, 238, Halife b. Hayyat, *Târîh*, 304, İbn Sa'd, *Tabakât.*, 7:219, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, 332, İbn Tolun, *el-Eimme*, 78, İrbilî, *Keşf*, 3:23, Zehebî, *A'lâm*, 4:400.

²⁰ İbn Tiktaka, *Ensâb*, 144, İrbilî, *Keşf*, 3:23, Zehebî, *A'lâm*, 4:400.

²¹ Zehebî, *A'lâm*, 4:400, İbn Sa'd, *Tabakât*, 7:219, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 215, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361-363, Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, 332, İbn Tolun, *el-Eimme*, 78, İrbilî, *Keşf*, 3:23.

²² İbn Tiktaka, *Ensâb*, 145, Mes'udî, *Mürûc*, 3:133, İbn Tolun, *el-Eimme*, 78, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361-363.

²³ Mes'udî, *Mürûc*, 3:133.

²⁴ Ya'kubî, *Târîh*, 2:228, Meclisî, *Bihâr*, 11:7.

²⁵ Meclisî, *Bihâr*, 11:7.

²⁶ Halife b. Hayyat, *Tabakât*, 238, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:361.

²⁷ Necmüddin el-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ömerî, *el-Mecd fi Ensâbi't-Tâlibiyyin*, Tahkik: Ahmed Mehdi ed-Dâmeğânî, (Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşi en-Necefi, 2002), 282.

²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4:386.

belirtildiği üzere “fakîhler senesi” denilmiştir.²⁹ Gıyâbında kendisine cimri denilse de, vefat ettiğinde gizlice yüz aileyi doyurduğu anlaşılmış ve cimri olduğu yönündeki kanaat değişmiştir.³⁰

Yezîd b. Muaviye ile İlişkileri

Ali b. Hüseyin’in Yezîd’le ilişkilerine temas etmeden önce şu rivayeti aktarmak, onun Emevîler hakkındaki düşüncesini anlamamıza yardımcı olacaktır: Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali’den nakledildiğine göre Ali b. Hüseyin Emevîler için şöyle demiştir: “Şüphesiz ki biz herhangi bir takiyye olmadan onların arkasında namaz kılarız, babamın da onların arkasında takiyye olmadan namaz kıldığına dair şahitlik ederim.”³¹ Bu rivayet bize, onun ve oğlunun en azından aşırılıklardan uzak bir anlayış çerçevesinde ilişki geliştirdiğini anlatmakta yeterlidir. Diğer yandan Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, oğlu Muhammed el-Bâkır (ö.114/733(?)) ve torunu Ca’fer Sâdık (ö.148/765), siyâsî bir hareket üstlenmemiş, katı anlayıştan kaçınarak aktif siyâsetten uzak durmuş olmaları nedeniyle Emevîlerle iyi geçinmişlerdir.³² Bu tavır hiç şüphesiz; Kerbelâ tecrübesinin bir sonucu olduğu gibi, Zeynelâbidîn’in kişiliği ile de alâkalı bir durumdur.

Kerbelâ Vakasındaki Durumu

Ali b. Hüseyin Kerbelâ günü hasta olduğu için babasının yanında savaşa katılamamıştır. Belâzürî (ö.279/892-893), Kerbelâ vakasından sonra Hz. Hüseyin’in maiyetinden erkeklerden hayatta kalan tek kişinin, hasta olduğu için savaşamayan Ali b. Hüseyin olduğunu³³ nakletse de, dönemi inceleyen diğer kaynaklar, onunla birlikte hayatta kalanların olduğunu belirtirler.³⁴ Diğer yandan Şii tarihçi İbn Şehrâşûb (ö.588/1192), Ali b. Hüseyin’in hastalığı ile ilgili bir ayrıntıya değinmektedir. Buna göre Ali b. Hüseyin’in o gün giydiği zırhında keskin bir parça bulunmaktadır. Bu parçayı eliyle çıkartmaya

²⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mülûk*, Tahkik: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, (Kahire: Dâru’l-Mearif, 1967), 4:491, Sibt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, 332, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:416.

³⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:219, Zehebî, *A’lâm*, 4:394.

³¹ Zehebî, *A’lâm*, 4:397.

³² M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehlîbeyt*, (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 164.

³³ Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, Tahkik: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli, (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1996), 3:412.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud Ed-Dineverî, *el-Ahbârü’t-Tivâl*, Tahkik: Abdu’l-Mun’im Âmir, (Kahire: Dâru İhya Kütübü’l-Arabiyye, 1960), 259, Ebî Hâtim Muhammed İbn Hibban, *es-Siretü’n-Nebeviyye ve Ahbârü’l-Hulefa*, Tahkik: Sa’d Kerim el-Fakı, (İskenderiye: Dâru İbn Haldun, Tarihsiz), 329.

çalışınca elini parçalamış; bu nedenle yaralanarak hastalanmıştır.³⁵ İbn Şehrâşûb'un -muhtemel mezhebî kaygılarla- aktarmayı ihmal etmediği bu rivayet bize Ali b. Hüseyin'in Kerbelâ günü babasının yanında savaşa girmek üzere hazırlığını yapıp diğer kardeşleri ve akrabaları gibi Kerbelâ'da savaş pozisyonuna geçiş yapacakken rahatsızlanıp yatağa düştüğü izlenimini vermektedir. Her ne kadar o gün savaşmıyor oluşuna bahane teşkil edebilecek bir rivayet gibi görünse de; bu rivayeti olaya bir mantık örgüsü katması sebebiyle kabul ettiğimizi belirtmeliyiz.

Emevî ordusu ileri gelenleri, Kerbelâ vakası esnasında hasta³⁶ ve yatar vaziyette bulunan Ali b. Hüseyin'in yanına gitmişler; ordu komutanlarından Şimr b. Zi'l-Cevşen, Ali b. Hüseyin'e işaret ederek "Bunu öldürmüyor muyuz?" demiştir. Rivayeti aktaran Humeyd b. Müslim, Şimr b. Zi'l-Cevşen'e "Çocukları mı öldüreceğiz? O daha bir sabi!"³⁷ şeklinde karşılık verir.³⁸ Ali b. Hüseyin, İbn Sa'd'a (ö.230/845) göre Kerbelâ'da iken 23 yaşındaydı. Zübeyrî (ö.236/851), İbn Asâkir (ö.571/1176) İbn Tıktaka ve Zehebî (ö.748/1348) gibi müelliflerin ekseriyeti de 23 yaşında olduğunu kabul etmektedir.³⁹ İbn A'sem'e göre ise 7⁴⁰ yaşındadır.⁴¹ Kanaatimizce o, Kerbelâ vakasında 23 veya 28 yaşındadır. Doğum tarihleri esas alınrsa bu rakam ortaya çıkacaktır. Hasta ve yatağında uyur bir vaziyetteyken Şimr b. Zi'l-Cevşen onun öldürülmesini istemiş fakat yanında bulunanlar itiraz etmiştir. Ömer b. Sa'd kararı vererek kendisine ilişilmemesini emretmiştir.⁴²

Ali b. Hüseyin'in Kerbelâ günü çocuk yaşta olmadığını destekleyen başka rivayetler de bulunmaktadır. Müellifler; Ali b. Hüseyin'in Kerbelâ vakasındaki durumunu onun ağzından aktarırlar. O, Kerbelâ günü hastayken kendisine bir adamın baktığını ve Emevî ordusundan kendisini sakladığını ifade

³⁵ İbn Şehrâşûb bu rivayeti Ahmed b. Hanbel'den aktarmıştır. Bkz.: Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb, *Menâkıbu Âl-i Ebî Tâlib*, Tahkik: Yusuf el-Bukaî, (Beirut: Dâru'l-Edva, 1991), 4:155.

³⁶ Zehebî, *A'lâm*, 4:388.

³⁷ 23 yaşında olan bir erkeğin çocuk olarak görünmesi mümkün değildir. Bu nedenle bu rivayette Zeynelâbidîn'i -savaşmadığı için korkak görebilecek düşüncelerden- aklamak amacıyla çocuk olarak göstermek gibi bir amacın var olduğu akla gelmektedir.

³⁸ Taberî, *Târîh*, 5:454, İbn Sa'd, *Tabakât*, 7:210.

³⁹ Zübeyrî, *Neseb*, 58, İbn Tıktaka, *Ensâb*, 144, Zehebî, *A'lâm*, 4:386, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:366.

⁴⁰ Muahhar kaynaklara kıyasla daha mutedil bir Şii olan İbn A'sem'in dahi Zeynelâbidîn'in 7 yaşında olduğunu aktarması; yukarıda da izâh ettiğimiz gibi onu çocuk olarak göstererek bir nevi hastalığını ve savaşa katılmamasını Şii anlayışla ele alarak Zeynelâbidîn'i aklamak olabilir. Onun doğum tarihleri esas alındığı takdirde Kerbelâ vakasında 7 yaşında olması mümkün görünmemektedir. Onun Kerbelâ'da 23 veya 28 yaşlarında olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle savaşmamasının tek mâkul ve açıklayıcı sebebi vardır, o da hasta olmasıdır.

⁴¹ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbu'l-Fütûh*, Tahkik: Ali Şirî, (Beirut: Daru'l-Edva, 1991), 5:115.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7:210, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:366.

eder. Başından geçenleri şöyle aktarır: “Bir adam beni onlardan gizledi, beni kucakladı ve bir yere götürdü, yanıma her girip çıktığında ağlıyordu, ben de şöyle diyordum: Birinin yanında hayır olacaksa, o kişi budur. İbn Ziyâd’ın (ö.67/686) münâdîleri bağınyordu: “Ali b. Hüseyin’i kim bulursa getirsin! Ona 300 dirhem vereceğiz!” Yanıma geldi, ağlıyordu, ellerimi boynuma bağılıyor ve şöyle diyordu: “Korkuyorum!” Beni bağılı bir şekilde onların yanına çıkardı ve onlara verdi, 300 dirhemi de aldı, ben de bakıyordum. İbn Ziyâd’ın yanına getirildim. Dedi: İsmine ne? Cevap verdim: Ali b. Hüseyin. Dedi: Allah Ali’yi öldürmedi mi? Cevap verdim: Benim bir kardeşim vardı, ona Ali el-Ekber denirdi. İnsanlar onu öldürdü. Dedi: Aksine, onu Allah öldürdü. Cevap verdim: “Allah, insanların canlarını ölümleri sırasında alır, ölmeyenleri de, uykularında.””⁴³ İbn Ziyâd konuşmanın devamında kendisini öldürmek istemiş fakat Zeyneb bt. Ali’nin “Bu kadar kanımız sana yeter!” diyerek çıkışması üzerine bu isteğinden vazgeçmiştir.⁴⁴ Hâdiseleri bu şekilde ayrıntılı hatırlayabilen ve İbn Ziyâd’a âyet ile cevap verebilecek birikimi elde etmiş birisinin Kerbelâ günü çocuk yaşta olduğunu kabul etmek mümkün değildir.

Kerbelâ vakasından sonra Kûfe’ye, Ubeydullah’ın yanına gönderilenler arasında Hz. Hüseyin’in hanımları, kardeşleri ve kadınlardan müteşekkil mayetiyle birlikte hasta olan Ali b. Hüseyin bulunmaktadır.⁴⁵ Ali b. Hüseyin, Ubeydullah b. Ziyâd’ın yanına getirildiğinde yukarıda belirtildiği gibi Ubeydullah önce onu öldürmek istemiş, Ali b. Hüseyin’in: “Şayet senin ve bu kadınların arasında herhangi bir yakınlık varsa onları bir adamla (Yezîd’e) gönder” demesi üzerine Ubeydullah Ali b. Hüseyin’i öldürmekten vazgeçmiş ve Ehl-i beyt hanımlarıyla beraber onu da Yezîd’in (ö.64/683) sarayına göndermiştir.⁴⁶

Kerbelâ Sonrası Yezîd b. Muaviye İle İlişkileri

Muhammed b. Hüseyin b. Ali’nin aktardığına göre elleri bağılı bir şekilde Ehl-i beyt’ten on iki kişi, Yezîd’in sarayına girdiğinde Yezîd: “Ebu Abdullah’ın⁴⁷ isyâna kalkıştığını ve öldürüldüğünü bilmiyordum” demiş, bunun üzerine Ali b. Hüseyin şu âyetle karşılık vermiştir: “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah’a göre kolaydır. Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve size verilen şeylerde şımarmanız içindir. Allah kendini

⁴³ Ez-Zümer/42.

⁴⁴ Zübeyrî, *Neseb*, 58, İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:210, Taberî, *Târîh*, 5:458, İbn A’sem, *Fütûh*, 5:123.

⁴⁵ Taberî, *Târîh*, 5:455.

⁴⁶ Taberî, *Târîh*, 5:457.

⁴⁷ Hz. Hüseyin’i kastetmektedir.

beğenip övümeni sevmez.”⁴⁸ Yezîd, duydukları nedeniyle sinirlenmiş, sakalıyla oynamaya başlamış,⁴⁹ sonrasında şu ayetle cevap vermiştir:⁵⁰ “Başınıza gelen herhangi bir musibet, ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, çoğunu affeder”⁵¹ Onun bu cevabı, bir suçluluk psikolojisi içerisinde olmadığını da göstermektedir. Ayrıca Yezîd, huzurunda bulunan Şamlılar’a hitap ederek bu duyduklarını nakletmemelerini emretmiştir.⁵²

Hız. Hüseyin evlâdından geriye kalan birkaç fertten biri olan Ali b. Hüseyin’e karşı Yezîd yumuşak bir tavır takınmış, eğer kendileri ile kalmak isterse kalabileceğini belirtmiş o ise Medine’ye gitmeyi seçmiştir.⁵³

İbn A’sem’in (ö.320/932) naklettiği rivayete göre⁵⁴ Ali b. Hüseyin ve Yezîd arasında şöyle bir diyalog geçmiştir: Yezîd, sarayına getirilen Ali b. Hüseyin’e bakınca: “Sen kimsin Ey genç?” demiş, o da Ali b. Hüseyin olduğunu belirtmiştir. Yezîd; konuşmaya devam ederek şöyle demiştir: “Ey Ali! Baban Hüseyin, akrabalık bağımızı kesti, hakkımı bilmedi, benimle saltanatım üzerine mücadeleye girdi ve Allah ona gördüğün şeyi yaptı.” Ali b. Hüseyin, onun bu sözlerine karşılık: “Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın”⁵⁵ âyetiyle mukabelede bulunmuştur. Yezîd bu cevap üzerine yanında bulunan oğlu Hâlid’e (ö.85/704(?)): “Ona cevap ver oğlum” demiş, Hâlid ne cevap vereceğini bilememiş, bunun üzerine Yezîd şöyle cevap vermiştir: “Başınıza gelen herhangi bir musibet, ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah, çoğunu affeder.”⁵⁶

İbn A’sem, Ali b. Hüseyin ve Yezîd arasındaki tartışmaları uzunca aktarmaya devam eder: Ali b. Hüseyin, Yezîd’in yanına yaklaşmış ve önüne geleerek şu şiirle bir karşılık vermiştir:

“Siz bizi hor görürken size kıymet vereceğimizi,
Biz sizden ezâyı def ederken sizin bize eziyet vereceğinizi,
Sakın ummayınız;
Vallahi Allah biliyor ki sizi sevmiyoruz,

⁴⁸ El-Hadîd/22-23.

⁴⁹ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdırabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, Tahkik: Müfid Muhammed Kamihe, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 5:131.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Tahkik: Ali Şirî, (Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990), 2:12-13, Taberî, *Târîh*, 5:464.

⁵¹ Eş-Şûra/30.

⁵² İbn Abdırabbih, *el-İkd*, 5:131.

⁵³ Belâzürî, *Ensâb*, 3:417. İbn Sa'd, *Tabakât*, 7:210, Zübeyrî, *Neseb*, 58.

⁵⁴ İbn A'sem, *Fütûh*, 5:130-131.

⁵⁵ El-Hadîd/22.

⁵⁶ Eş-Şûra/30.

Bizi sevmezseniz de sizi kınamıyoruz.”⁵⁷

Yezîd’in bu beyte karşılığı ise şöyle olmuştur: “Doğru söyledin Ey genç. Fakat baban ve deden emir olmak istediler. Onları zelil eden ve kanlarını akıtan Allah’a hamd olsun.” Ali b. Hüseyin bu söze karşılık babası ve dedesinin Bedir ve Uhud günlerinde Hz. Peygamberin emrinde, İslâm sancağı altında bulduklarını fakat onun (Yezîd’in) babası ve dedelerinin ise kâfirlerin sancağı altında olduğunu belirterek ağır bir cevap vermiş ve sonra da şu şiiri söylemiştir:

“Nebî size:

“Siz son ümmetken akrabalarım, aileme ne yaptınız?

İçlerinde esirler ve kanları dökülenler var,

Nasihat ettiğim için karşılığım bu olmamalıydı;

Beni akrabalarım içerisinde kötü bir şekilde temsil etmemeliydiniz” deyince ne diyeceksiniz?!”⁵⁸

Ali b. Hüseyin devam eder: “Sana yazıklar olsun Ey Yezîd! Sen ki babam, Ehl-i beytim, kardeşim, dayılarım ve amcalarım konusunda ne yaptığını ve ne suç işlediğini bir bilsen, dağlara kaçır ve külleri sererdin! Ve sen, yazık ki Fâtıma ve Ali oğlu Hüseyin’in başının Medîne kapısında asılı olmasını emrettin! O ise size Resulullah’ın emânetiydi. Yarın insanların toplanacağı, içinde şüphe olmayan gün için (kendi adına) zilleti ve nedâmeti müjdele!”⁵⁹

İkili arasında karşılıklı atışmaların olduğu kabul edilebilir; nitekim bu olayın akabinde olması nedeniyle doğaldır. Bunun yanında Kerbelâ’nın şokunu hâlâ üzerinde taşıyan Ali b. Hüseyin’in Yezîd’e karşı ağır ithamlar ve hakaretler ihtiva eden cümleler kurması, her ne kadar onun mizacıyla bağdaştırılamasa da olayın şokunu üzerinden atamayan bir kişi için bu sözler normal olarak değerlendirilebilir.

Yezîd’in bir Yahudi hahamla görüştüğü ve Yahudi hahamın Kerbelâ hadisesi hakkında fikirlerini aldığı, Yahudi’nin bu durumu oldukça kötü karşılayarak Peygamberlerinin torunlarını nasıl öldürdüklerini şaşkınlıkla sorduğu ve “Eğer Musa bizim içimizde halef olarak bir torun bıraksaydı biz Allah’ı bırakır ona tapar olurduk” diyerek durumu nasıl karşıladığını belirttiği bir rivayet aktarılmaktadır.⁶⁰

Bunlara ek olarak Zübeyrî’ye göre birinci bölümde zikrettiğimiz Zeyneb bt. Ali (ö.62/682(?)) ile Yezîd arasındaki tartışma, Ali b. Hüseyin ile Şam’lı bir

⁵⁷ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:131.

⁵⁸ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:131-132.

⁵⁹ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:132.

⁶⁰ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:132.

adam arasında olmuş; Şamlı: “Onların kadınları bize helaldir” demiş; Ali b. Hüseyin adama İslâm dininden çıkmadıkça böyle bir şeyi yapamayacağı cevabını vermiştir. Bunun ardından Yezîd, isterse kendilerini Şam’da ağırlayabileceğini, isterlerse de Medine’ye gönderebileceğini belirtmiş; Ali b. Hüseyin Medine’ye gitmeyi tercih etmiştir.⁶¹

En erken kaynak olarak İbn A’sem’de karşımıza çıkan uzunca bir rivayete göre Ali b. Hüseyin; Şam’daki günlerinde propaganda niteliğinde bir hutbe vermiştir. Bu rivayete göre Yezîd, Hz. Hüseyin’in katledildiğini bildirmek gâyesine binaen bir hatip çağırtmış ve ona, halka olanları bildirmesi konusunda emir vermiştir. Hatip minbere çıkmış, Muaviye ve Yezîd’i aşırı derecede övmüş, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin hakkında eleştirilerini dile getirerek konuşmayı devam ettirmiştir. Bunu dinleyen Ali b. Hüseyin: “Sana yazıklar olsun Ey hatip! Kulların rızasını, Allah’ın hoşnutsuzluğu karşılığında satın aldın. Ateşte oturacağın yere bak!” diyerek mukabelede bulunmuş ve Yezîd’e dönerek: “Ey Yezîd! Bana içinde Allah’ın ve burada oturanların rızasının, sevabın olduğu bir konuşma yapmak için şu minbere çıkmama izin verir misin?” Yezîd bunu önce reddetmiş fakat insanlar onu dinlemek istediğini ifade edince: “O minbere çıkınca beni ve Âl-i Süfyan’ı rezil etmeden inmez” demiş, buna rağmen ısrarlar nedeniyle Ali b. Hüseyin minbere çıkmış, halka hitap etmiştir. O hutbeye başlayınca insanlar arasında duygusal bir atmosfer oluşmuş, hararetleli bir şekilde ağlamaya başlamışlardır. Ali b. Hüseyin şunları söylemiştir:

“Ey insanlar! Beni bilen bilir. Beni bilmeyene de durumum ve nesebim bildirilmiştir. Ey insanlar! Ben Mekke, Zenzem ve Safa’nın çocuğuyum! Ben Hac, Tavaf, Sa’y ve Telbiye’den hayırlı olanın oğluyum. Ben Burak’ın taşıdığı hayırlının oğluyum. Ben, Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya götürülenin oğluyum. Ben, Cebrail’le Sidretü’l-Münteha’ya ulaşanının oğluyum. Ben, Kab-ı Kavseyn veya daha ötesine yaklaşan, delil gösterilenin oğluyum. Ben, meleklerle semada namaz kıldırmanın oğluyum. Ben Fâtımatü’z-Zehra’nın oğluyum. Ben hanımların efendisinin oğluyum!”⁶² Yezîd, insanların bu hitaba verdiği yoğun tepkiden ötürü bir fitne çıkacağından endişe etmiş ve müezzine Ali b. Hüseyin’in sözünü keserek artık konuşmamasını sağlamasını istemiştir.⁶³ Emri alan müezzin “Allahu Ekber”⁶⁴ demiş, Ali b. Hüseyin: “Allah’tan daha büyük bir şey yoktur” diyerek mukabele etmiştir. Müezzin “Eşhedü ellâ İlahe İllallah”⁶⁵ dediğinde ise “Buna saçım, yüzüm, bedenim, kanım şahadet eder”

⁶¹ Zübeyrî, *Neseb*, 58.

⁶² İbn A’sem, *Fütûh*, 5:132-133.

⁶³ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:133.

⁶⁴ “Allah en büyüktür.”

⁶⁵ “Allah’tan başka İlah yoktur.”

demıştır. Müezzîn “Eşhedu enne Muhammeden Resulullah”⁶⁶ dediğinde Ali b. Hüseyin minberin üstünden Yezîd’e bakarak şöyle demiştir: “Muhammed, benim dedem mi yoksa senin mi? Şayet senin deden olduğunu iddia edersen, yalan atmış ve (gerçeği) inkâr etmiş olursun. Eğer benim dedem olduğunu iddia edersen, öyleyse onun soyunu niçin öldürdün?”⁶⁷

Diğer kaynaklarda bir benzerine rastlayamadığımız bu rivayetin Ali b. Hüseyin’i olduğunun aksi suretinde tavsif ettiğini görmekteyiz. Kanaatimiz bu hitap şeklinin ve yaklaşım tarzının Ümeyyeoğulları hakkındaki düşüncelerini yukarıda aktardığımız Ali b. Hüseyin’in zihin dünyasını yansıtmadığı ve ilgili hutbenin de gerçekte uyuşmadığı yönündedir. Ayrıca İbn A’sem’e göre 7 yaşında olduğu beyân edilen bir çocuğun bu tarz sözler söylemesi ve davranışlar sergilemesi beklenemeyecektir. Burada İbn A’sem’in bir çelişkisi söz konusudur.

Ali b. Hüseyin Şam’da bulunduğu sıralarda yolda yürürken Minhal b. Amr es-Sabi isminde biz zât ile karşılaşmış ve Minhal ona nasıl olduğunu sormuş, Ali b. Hüseyin’in cevabı ise şöyle olmuştur: “Firavun ailesindeki İsrailoğulları gibi. Erkeklerini boğazlıyorlar, kadınlarını sağ bırakıyorlar Ya Minhal! Muhammed onlardan diye Araplar acemlere karşı iftihar ediyorlardı. Kureyş diğer Araplara karşı Muhammed onlardan diye iftihar ediyordu. Biz Muhammed’in Ehl-i beyt’i; hakkı gasp edilmiş, mazlum, ezilmiş, katledilmiş, mahrum, kovulmuş bir hale geldik. Ne halde olursak; Allah’tan geldik ve ona gidiciyiz Ya Minhal!”⁶⁸

Harre Vakası’nda Zeynelâbidîn’in Rolü

Harre vakasında Ali b. Hüseyin’in rolünü ve nasıl bir siyâset izlediğini görebilmek için önce Harre vakasını temel köşe taşlarıyla ele almayı uygun görmekteyiz. Kerbelâ vakasına paralel olarak Yezid b. Muaviye döneminin diğer önemli olayı da Harre vakası olarak adlandırılan Medinelilerin isyânı ile Hicrî Zilhicce 63 (Milâdî Ağustos 683),⁶⁹ yılında tarihe geçen olaydır. Velid b. Utbe (ö.64/684) başarısız yönetimi sebebiyle Medine valiliğinden azledilmiştir. Yezîd, yeni vâli Osman b. Muhammed’e bir mektup yazarak halkın şikâyetlerinin dinlenilmesi ve isteklerin yerine getirilmesi amacına mâtuf olarak Medîne’den Şam’a bir heyet gönderilmesini emretmiştir.⁷⁰ Bu heyetin içerisinde Münzir b. Zübeyr, Abdullah b. Ebî Amr el-Mahzumî, Abdullah b.

⁶⁶ “Muhammed’in, Allah’ın resulü olduğuna şahadet ederim.”

⁶⁷ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:133.

⁶⁸ İbn A’sem, *Fütûh*, 5:133.

⁶⁹ Taberî, *Târîh.*, 5:494.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 5:337.

Hanzala (ö.63/683) başta olmak üzere Medîne'nin eşrafından ileri gelenler vardır.⁷¹

Heyet, Yezîd'in yanına getirildiğinde -muhtemelen- siyâsî amaçlar güdü- lerek iyi karşılanmış ve binlerce dirhem verilerek gönülleri hoş edilmeye ça- lışılmıştır.⁷² Yezîd'in yanından ayrılıp Medine'ye geldiklerinde ise Medineliler şöyle demişlerdir: "Fâsık bir adamın yanından geldik. İçki içer, tambur çalar, cariyelerle eğlenir, köpeklerle oynar."⁷³ Bu sözleri duyan Medine ehli, dini sâikler nedeniyle biatını bozmuş⁷⁴ ve Yezîd'in hal' edilmesi için Abdullah b. Hanzala el-Gasilî'ye biat etmiştir.⁷⁵

Medine halkı, vâli Osman b. Muhammed'i ve Ümeyyeoğulları'nı Me- dine'den çıkartmış, onlarla ilişkisi olanları da şehirden uzaklaşmıştır.⁷⁶ Yezîd'e Medine ehlinin kendisine biat etmekten vaz geçtiği haberi ulaştığı sı- rada Medine ehli Mervan'ın evini kuşatmıştır.⁷⁷ Zor durumda kalan Mervan, Yezîd'den yardım istemiş,⁷⁸ Yezîd de Müslim b. Ukbe'yi Medine üzerine gön- derdiği orduya komutan tayin etmiş ve ona şunu tenbih etmiştir: "İnsanlara üç defa çağrı yap, eğer cevap verirlerse konuş, fakat cevap alamazsan savaş. Halka, Ali b. Hüseyin ile öğüt ver. Kesinlikle Ali b. Hüseyin'e kötülük yapma."⁷⁹

Medineliler, Yezîd'e yönelik çeşitli hakaretler içeren şiirler yazıyor ve söy- lüyorlardı. Komutan Müslim b. Ukbe, bu işten vazgeçmeleri yönünde tel- kinde bulunduysa da cevapları olumsuzdu. Ona karşı da kötü cümleler kul- landılar ve savaşacaklarını, vazgeçmeyeceklerini belirttiler.⁸⁰ Medîne ehline kendileriyle savaşmak istemediğini, Mekke'de bulunan "mülhid" Abdullah b. Zübeyr'e (ö.73/692) yönelmek istediğini, işi büyütmezler ve sulhe yanaşır- larsa her şeyin daha iyi olacağı uyarılarını yapan Müslim b. Ukbe'ye Medine halkı savaşmak istediğini açıkça beyân edince savaş pozisyonu alınmış ve çar- pışma başlamıştır.⁸¹

Savaş başlayınca; Medine halkı bidâyette geçici bir üstünlük elde etmiş fa- kat Mervan b. Hakem'in bulduğu bir yolla Medine'nin kapısını tutan bir ka- bile ikna edilerek Şam askerleri şehre giriş yapabilmiş, böylece Şam ordusu

⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, 5:337, Taberî, *Târîh*, 5:480, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, 5:136.

⁷² Taberî, *Târîh*, 5:480.

⁷³ Belâzürî, *Ensâb*, 5:338, Taberî, *Târîh*, 5:480.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 5:338, Taberî, *Târîh*, 5:480.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, 5:482.

⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 5:339, Taberî, *Târîh*, 5:482.

⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, 5:340.

⁷⁸ Taberî, *Târîh*, 5:483.

⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 5:340.

⁸⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 5:343, Taberî, *Târîh*, 5:487.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, 5:342.

savaşın seyrini lehine değiştirebilmiştir. Netice itibariyle içlerinde hâfız, sahabî ve Müslümanların ileri gelen kimselerinden olan 300'den 10.000'e kadar değişen sayıda Müslüman öldürülmüştür. Ünal Kılıç, 10.000'e kadar çıkartılan rakamların abartılı olduğunu belirtmektedir.⁸²

Putperest olması nedeniyle Medineliler'e koyu bir düşmanlık beslediği şeklinde iddiaların hedefi olan⁸³ Müslim b. Ukbe, şehri ele geçirince halktan sert bir şekilde biat almış, keyfi sayılabilecek bir usulle insanlara idam hükmü vermiştir.⁸⁴ Bunun yanında savaş kazanan Şam ordusunun üç gün boyunca şehri yağmaladığı, sahabeleri korkuttukları, Medine halkının mallarına el koydukları, ezan okutulmasına izin vermedikleri, cemaatle namaz kıldırmadıkları, kadınlara ve kızlara kötülükler yapıldığı nakledilen haberler arasında yer almaktadır.⁸⁵

İbn Sa'd, Harre olayına Ebu Talib'in (ö.619) soyundan hiç kimsenin katılmadığını beyan eder.⁸⁶ Hz. Ali evlâdı Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin ve Muhammed b. el-Hanefiyye (ö.81/700), isyândan uzak durmuşlardır. Kerbelâ hadisesinin üzerinden çok az bir zaman diliminin geçmiş olması bunun temel bir nedeni olarak kabul edilebilir. Mervan b. el-Hakem, Medinelilerin isyan ettiği gün ailesini emanet edecek bir yer aramış, Ali b. Hüseyin ile bu konuda konuşmuş ve Ali b. Hüseyin onları himaye etmiştir.⁸⁷ Mervan, Ali b. Hüseyin'in bu tavrından ötürü ona hep müteşekkik kalmıştır.⁸⁸

İbn Kuteybe'ye göre Harre günü Medine'deki isyancılar harekete geçince Emevî ileri gelenlerinin hayatı tehlikeli bir durum almış, bu nedenle ailelerini himaye edecek veya onları eman verebilecek biriyle göndermek istemişlerdir.⁸⁹ Mervan b. Hakem (ö.65/685) bu sırada Abdullah b. Ömer'in (ö.73/692) yanına gitmiş, onun Mekke'ye gideceğini haber aldığını, ailesini de kendisiyle göndermek istediğini ifade etmiştir. Abdullah b. Ömer, bu riski alamayacağını, onlar yüzünden kendi ailesine zarar gelebileceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Mervan, aynı teklifi Ali b. Hüseyin'e götürmüş, o da kabul etmiştir. Ali b. Hüseyin, Medine'den giden ailesiyle beraber Mervan'ın ailesini göndermiş ve bu konuda ona yardımcı olmuştur.⁹⁰ O, Şam ordusunun yaptıklarını hoş görmemiş, onların bulunduğu yerden ayrılmış, Aişe bint Osman b.

⁸² Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 308.

⁸³ İlgili iddialar ve değerlendirmeler için bkz.: Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc.: Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 74-76.

⁸⁴ Taberî, *Târîh*, 5:493, İbn Abdirabbih, *el-İkd*, 5:138.

⁸⁵ Ünal Kılıç, *Halife Yezîd*, 310-311.

⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât.*, 7:213.

⁸⁷ Taberî, *Târîh*, 5:485.

⁸⁸ Taberî, *Târîh*, 5:485.

⁸⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1:230-231.

⁹⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1:230-231, Taberî, *Târîh*, 5:485.

Affan'ı himaye etmiş ve Mervan'a da emân⁹¹ vermiştir.⁹² Buna ek olarak el-İrbilî'nin İbn Arabî'den (ö.638/1240) nakline göre Harre vakasında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin Abdümenaf oğullarından 400 kadını himâyeye etmiş; Müslim b. Ukbe'nin ordusu Medîne'den ayrılana kadar onların ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁹³ İlgili rivayette sayı abartılı olabilir fakat onun cömertliği, bilinen bir gerçektir.

Ali b. Hüseyin'in Harre günü konumunu iyi bir şekilde anlayabilmek amacıyla erken dönem kaynaklarından durumu şu şekilde aktarabiliriz:

Belâzürî'nin (ö.279/892-893) beyanına göre Mervan b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705), kendilerine Harre günü emân veren Ali b. Hüseyin'i Müslim b. Ukbe'nin yanına götürerek Müslim'den onun için emân dilemiş, Müslim ona şöyle hitap etmiştir: "Eğer Emirü'l-Müminîn (Yezid) senin iyiliğini emretmeseydi ve ikizin (Abdülmelik ve Mervan) şefaati olmasaydı ne yapacağımı bilirdim."⁹⁴

Taberî'de (ö.310/923) yer alan Ali b. Hüseyin'in Müslim b. Ukbe ile olan görüşmesini şu şekilde aktarabiliriz: Müslim'in yanına eman verilmesi için gidilince ikram edilen içecekten Ali b. Hüseyin'e de sunulmuştur. Müslim, Ali b. Hüseyin'e sunulan içeceği onun içmesini istemeyerek "İçeceğimizden içme" diyerek bağırması ve Ali b. Hüseyin korkudan elindeki kadehi ne yapacağını bilememiş; onu ne yere koyabilmiş ne de elinden bırakabilmiştir. Ayrıca Müslim, Yezîd'in buyruğu olmasaydı kendisini öldürmeyi düşündüğünü söylemiştir. Bunun yanında Yezîd'in kendisine ona dokunmaması konusunda emri olduğunu, bu yüzden bir zararının dokunmayacağını belirtmiştir.⁹⁵

Ya'kubî'nin aktardığı rivayete göre, Müslim Harre vakası sonunda Medinelilere galebe çaldıktan sonra halktan "Yezîd'in köleleri"⁹⁶ olduklarına dair bîat almış, bu şekilde bîat etmeyenin de boynunun vurulmasını emretmiştir.⁹⁷

⁹¹ Lügatte "emîn olmak, güvende kalmak" gibi mânâlara gelen emân, bir savaş hukuku terimidir. İslâm topraklarında canı emniyette olarak yaşayabilmek veya savaşta Müslüman orduya teslim olmak isteyen gayrimüslimler için kullanılan fikhî bir yönü olmakla birlikte, nübüvvet öncesi Arap örfünde güvende kalmak isteyen kimselerin başvurduğu bir yoldur. Buna göre bir bölgede can emniyeti isteyen kişi, orada siyâseten sözü geçen birinin emânını talep eder; o kişi eğer emân verirse, emân verilen şahsa zarar verilmez. Emân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Büşra Sıdika Kaya, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007), Memduh Çelmeli, *Hız. Muhammed Döneminde Eman*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013).

⁹² Belâzürî, *Ensâb*, 5:340.

⁹³ İrbilî, *Keşf*, 3:63.

⁹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 5:348, Taberî, *Târîh*, 5:493.

⁹⁵ Taberî, *Târîh*, 5:493.

⁹⁶ Ya'kubî, *Târîh*, 2:165, Mes'ûdî, *Müruc*, 3:63.

⁹⁷ Ya'kubî, *Târîh*, 2:165.

Fakat Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin, bu şekildeki bir biatten -Yezîd'in dahliyle müstesna tutulmuştur. Rivayete göre Ali b. Hüseyin Müslim'in yanına geleerek Yezîd'in kendisine ne üzere biat emrinin olduğunu sormuş, Müslim bu soruya "Kardeş ve amca oğlu olman üzere" cevabını verince Ali b. Hüseyin isterse köle olmak üzere biat edebileceğini beyân etmiş, Müslim buna mukabil, onu bununla utandırmak istemediği cevabını vermiş⁹⁸ ve onun bu biatını gören insanlar Müslim'in istediği şekilde biat etmişlerdir.⁹⁹ Bu rivayetin son kısmında Ali b. Hüseyin'in köle olarak biat edebileceğini söylemesi, uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. İsyâna iştirak etmemiş, üstelik Ümeyyeoğulları'ndan ileri gelenleri muhafaza etmiş olan Ali b. Hüseyin'in, suçluluk psikolojisiyle hareket ederek Emevîler nezdindeki izzetli mevkiini tahfif eden bir teklifte bulunacağı ihtimalini uzak görmekteyiz.

Mes'ûdî'nin (ö.345/956) aktardığı rivayete göre Ali b. Hüseyin Müslim'in yanına getirildiğinde Müslim ona neye ihtiyaç duyduğunu sormuş; o da öldürüleceklerin affedilmesini istemiş ve başka bir şey istememiştir.¹⁰⁰ Bundan sonra onun yanından ayrılmıştır. Ayrıca Zeynelâbidîn, Müslim'in yanında dudaklarını niçin hareket ettirdiğini soranlara, bu görüşmede Müslim'den korktuğu için dua okuduğunu beyân etmiştir.¹⁰¹

İbn Kuteybe (ö.276/889), olumsuz rivayetlerin aksine Müslim b. Ukbe ile Ali b. Hüseyin arasında geçen şu pasajı aktarmaktadır: "Müslim b. Ukbe, Medine'den ayrılmadan önce "Ali b. Hüseyin burada mıdır?" diye sordu. "Evet" cevabı verildi. Ali b. Hüseyin ve iki oğlu (onun yanına) geldiler. Onu hoş bir şekilde karşıladı; yakın ve mülâyim davrandı. Ve şöyle dedi: "Mü'minlerin Emiri, senin için bana tavsiyede bulundu." Ali b. Hüseyin de şöyle dedi: "Allah Mü'minlerin Emîri'ne yardım etsin ve ona güzel mukabelede bulunsun." Sonra oradan ayrıldı."¹⁰² İbn A'sem'in nakli de bu haberi destekler niteliktedir. Ali b. Hüseyin; Abdülmelik b. Mervan ve Mervan b. Hakem ile Müslim'in yanına geldiğinde Müslim onu yanına oturtmuş, Yezîd'in kendisine selâmını iletmiştir. Ayrıca herhangi bir sıkıntıya maruz kalmayacağını, kendisine Abdullah b. Zübeyr yüzünden nafakasını vermekte geciktirdiğini ve bu yüzden onu kınamamasını istediğini belirtmiş ve ona bin dirhem vermiştir.¹⁰³ Bu rivayetin bir benzeri Taberî ve Meclisî'de (ö.1110/1698-99(?)) de geçmektedir.¹⁰⁴

⁹⁸ Ya'kubî, *Târîh*, 2:165.

⁹⁹ Ya'kubî, *Târîh*, 2:165.

¹⁰⁰ Mes'ûdî, *Müruc*, 3:64.

¹⁰¹ Mes'ûdî, *Müruc*, 3:64.

¹⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1:241.

¹⁰³ İbn A'sem, *Fütûh*, 5:162-163.

¹⁰⁴ Taberî, *Târîh*, 5:493-494, Meclisî, *Bihâr*, 11:57.

Müslim, ailesinin kendisini merak edebileceği düşüncesiyle daha sonra onu evine göndermiştir.¹⁰⁵

Harre günü Benî Hâşim savaşa katılmamış, kendi evlerine geçerek sessiz kalmışlardır. Üç kişi hariç, isyana kimse katılmamış, bu üç kişi de öldürülmüştür.¹⁰⁶ Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi Müslim'in Medine halkından olan herkesten Yezîd'in kölesi olmak üzere biat alırken Ali b. Hüseyin'i zorlamaması da dikkat çeken bir ayrıntı olarak gözümüze çarpmaktadır.¹⁰⁷ Bu tavır, isyana iştirak etmemesinden ötürü onun hoş görülmesi şeklinde okunabilir. Çünkü onun Beni Hâşim ile isyâna iştirak ettiğinde savaşın tablosunun aksi surette değişeceği muhakkaktır. Diğer yandan Yezîd'in Müslim b. Ukbe'ye Ali b. Hüseyin için ona iyi davranması noktasındaki verdiği nasihatleri, Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in Emevîler mevkiinde önemli bir yeri olduğunu, onu inciterek Medine'deki muhalifleri arttırıp kendi otoritesini kırmak istemediği şeklinde okumak mümkündür ve Uyar'ın bu okumasına katıldığımızı belirtmek isteriz.¹⁰⁸

Ali b. Hüseyin'in Harre günü neden isyancılara katılmadığı ile ilgili olarak bir sebep daha beyân edilecek ise; Zehebî'den aktararak sunulan şu kayıt önemlidir: Buna göre Yezîd, Ali b. Hüseyin Şam'da iken onu Medine halkının isyân ettiği haberdar etmiş ve onlara katılmaması hususunda uyarmıştır. Bu ön ikaz, ileride onun aldığı tavır hususunda etkili olmuştur diyebiliriz.¹⁰⁹ Buna ek olarak bu ön ikaz olmasa da Ali b. Hüseyin'in yapısının; bu isyâna iştirak edecek izler taşımadığını ifade etmemiz gerekir.

Mervan b. Hakem İle İlişkileri

Ali b. Hüseyin'in Mervan oğullarının icraatları hakkındaki düşüncelerini anlayabilmek amacıyla Belâzür'de geçen bir kaydı burada ele almak yerinde olacaktır: Rivayete göre Kûfe halkından bir adam Ali b. Hüseyin'e gelerek Mervan oğullarının yaptıkları hakkında ne diyebileceğini sormuş, Ali b. Hüseyin: "Benden daha hayırlı olanın, onlardan daha şerli olanlar hakkında dediğini derim: "Eğer onlara azâb edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz ki sen Aziz ve Hakîm'sin""¹¹⁰ şeklinde cevap

¹⁰⁵ Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Tahkik: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdi, I-XI, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 3:461.

¹⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 1:241.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3:461.

¹⁰⁸ Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 98.

¹⁰⁹ Mustafa Asım Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, (Köksal Yayıncılık, Tarihsiz), 237.

¹¹⁰ El-Mâide/11.

vermiştir.¹¹¹ Ali b. Hüseyin’de görmüş olduğumuz bu mutedil tavır, şüphesiz onun siyâsî ilişkilerini şekillendiren temel unsur olmuştur.

Mervan b. Hakem ile halifeliği öncesindeki ilişkileri yukarıda Harre vakasının seyrinde aktarmış bulunmaktayız. Bunlara ek olarak onunla kurulan ilişkilerde karşımıza çıkan diğer bir husus, Ali b. Hüseyin’in Mervan’ın teklifi üzerine kendisinden 4000 dirhem almış olmasıdır. Mervan, Hz. Hüseyin’in Kerbelâ vakasından önce kendisinden 4000 dirhem istediğini fakat alamadığını, isterse onu Ali b. Hüseyin’e verebileceğini ifade etmiş; o da bu teklifi kabul etmiştir.¹¹² Bu borcun ne ile alâkalı olduğunu tahminimizce İbn Asâkir’de geçen şu rivayet açıklığa kavuşturacaktır: Rivayete göre Mervan b. Hakem, Ali b. Hüseyin’e: “Babanın neslinin kesildiğini görüyorum; eğer cariyelerden (almak) istersen; belki Allah seni onlardan (evlat yoluyla) rızıklandırdır” diyerek neslinin kesilmemesi yönünde bir teklifte bulunmuş; Ali b. Hüseyin bu teklife: “Cariye alabilecek bir şey yanımda bulunmuyor” cevabını vermiş ve buna maddî gücünün yetmeyeceğini beyân etmiştir. Bunun üzerine Mervan ona 1000 dirhem borç vermeyi teklif etmiş; o da kabul etmiştir. Mervan vefat edeceği sırada bu borcun Ali b. Hüseyin’den alınmamasını yanındakilere söylemiştir.¹¹³ Bu borcun Kerbelâ vakası sonrası Ali b. Hüseyin’in Şam’dan Medine’ye geri dönebilmesi için verilen 6000 dinarlık bir borç olduğu da kaydedilmektedir.¹¹⁴

Bunlara ek olarak Zührî, Mervan b. Hakem ve oğlu Abdülmelik b. Mervan’ın Ali b. Hüseyin’i onun ailesinin en güzel ve en sevimlisi olarak gördüklerini nakletmiştir.¹¹⁵ Bunun haricinde kaynaklarda Mervan b. Hakem dönemine rastlayan bir rivayet veya haber bulunmadığını ifade etmek yerinde olacaktır.

Abdülmelik b. Mervan ile İlişkileri

Abdülmelik’le ilişkileri anlayabilmek amacıyla onun Hz. Ali evlâdına bakış açısını sunan rivayeti ele almak yerinde olacaktır. Buna göre Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö.95/714) Hicaz valisi iken Abdülmelik ona şöyle yazmıştır: “Ebu Tâlib ailesinin kanunu benden uzak tut. Çünkü ben, harb ehlinin (onlara) hücum ettiğinde, onlara (harb ehline) kimsenin yardım etmediğini gördüm.” Bunun akabinde Ali b. Hüseyin, Abdülmelik’e bir mektup yazarak şöyle demiştir: Ben Resulullah’ı şu ayın şu gecesinde (rüyamda) gördüm, şöyle diyordu: “Abdülmelik Haccâc’a bu gece şunu ve şunu yazdı; ona bildir, Allah

¹¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, 2:320.

¹¹² İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:213-214.

¹¹³ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:374.

¹¹⁴ Gülgün Uyar, *Ali-Fâtıma Evladı*, 99.

¹¹⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:372.

ona bunun için teşekkür etti ve mülkündeki süresini arttırdı.”¹¹⁶ Meclisî’de geçen bir rivayet, Abdülmelik’in Haccâc’a niçin bu mektubu yazdığını açıklar mahiyettedir. Rivayete göre Haccâc, mektupta Abdülmelik’e hitaben “Eğer mülkünde devam etmek istiyorsan; Ali b. Hüseyin’i öldür” demiş, buna cevaben Abdülmelik de yukarıdaki mektubu kaleme almıştır.¹¹⁷ Abdülmelik’in bu tavrını; siyâsî problemler ve isyânlarla çokça uğraşması ve kendisini yoracak başka bir muhalefet görmek istememesi şeklinde okumak mümkündür. Diğer yandan Abdülmelik’i olumlu bir imaj çizerek sunan bu rivayetin zıddı sayılabilecek nitelikte haberler de bulunmaktadır. Kanaatimizce Abdülmelik’in bu tavrı siyâsîdir ve konjonktür gereği farklı siyâsî üsluplar kullanmıştır.

Abdülmelik devrinin devlet için diğer bir problemi de Muhtâr es-Sekâfî’dir. (ö.67/687) Muhtar, Ali b. Hüseyin’e 100.000 dirhem değerinde para göndermiştir. Ali b. Hüseyin, bu parayı almayı kerih görmüş fakat ondan çekindiğinden geri de verememiş, Muhtar öldüğünde Abdülmelik b. Mervan’a durumu izah eden bir mektup gönderip parayı kendisinden alması için birini göndermesini istemiştir. Abdülmelik ise cevabî mektubunda o parayı alabileceğini, kendisinin o parayı almasını uygun karşıladığını belirtmiştir.¹¹⁸ İbn Sa’d ayrıca Ali b. Hüseyin’in Muhtar’a lânet ettiğini, onu Allah ve Resulü hakkında yalan söyleyen biri olarak gördüğünü aktarır.¹¹⁹

Kaynaklarda Ali b. Hüseyin’in, kendisine ait olan bir cariyeyi azâd ettikten sonra nikâhladığı rivayet edilir. Bu uygulama, Araplar arasında çok hoş görülen bir âdet değildir. Denk olarak görülmediği düşüncesiyle Abdülmelik b. Mervan kendisini bu konuda ayıplamış ve şöyle demiştir: “Ey Ali b. Hüseyin. Sen ailendeki yerini ve insanların yanındaki değerini galiba bilmiyorsun? Bir köleyle evlendin.”¹²⁰ Ali b. Hüseyin ise, bunun yanlış bir tercih olmadığını, Hz. Peygamber’in de Safiyye bt. Huyey’i (ö.50/670(?)) âzad edip nikâhlayarak bunu yaptığını belirtmiştir.¹²¹

Abdülmelik’in bu konudaki tavrını Zeynelâbidîn’i hafife almak şeklinde değerlendirmek mümkündür. Buna ek olarak Ali b. Hüseyin’in toplumdaki

¹¹⁶ Ya’kubi, *Târîh*, 2:231, Meclisî, *Bihâr*, 11:25.

¹¹⁷ Meclisî, *Bihâr*, XI, 18.

¹¹⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:211, Zehebî, *A’lâm*, 4:391, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:377, Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Tezkire*, 327.

¹¹⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:211.

¹²⁰ Meclisî, *Bihâr*, 11:65.

¹²¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:212, İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 215, İbn Abdîrabbih, *el-İkd*, 7:140, Meclisî, *Bihâr*, 11:65, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:399, İbn Tolun, *el-Eimme*, 78, Ebu’l-Fida İsmail b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Tahkik: Muhyiddin Dib Misto, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010), 9:286.

geleneksel köle algısını değiştirme amacına mâtuf olarak bu eylemi gerçekleştirdiği yorumu da tutarlı bir yorumdur.¹²²

Karşılıklı ilişkilerin diğer diplomatik temasların diline dahi yansıdığını ve Abdülmelik'in bu durumdan zekice istifade ettiğini görmekteyiz. Rivayete göre Bizans kralı, Abdülmelik'e onun üzerine yüzbinlerce asker göndereceğini ifade eden bir tehdit mektubu göndermiştir. Abdülmelik, ilgili tehdide yönelik bir cevap vermenin gerektiğini hissederek durumu Haccâc'a bildirmiş ve Ali b. Hüseyin'e onu sert bir şekilde tehdit eden bir mektup yazmasını ve vereceği cevabı da kendisine göndermesini istemiştir. Haccâc emredilene yapmış, Ali b. Hüseyin'in ona verdiği cevap şu olmuştur: "Allah'ın her gün üç yüz almış bakışı (lahza) vardır, dilerim ki bu bakışlardan ilkinde seni kefenlesin." Yani Ali b. Hüseyin, Haccâc'ın kendisine yönelik tehditlerine karşı onu edebî bir şekilde eleştirmiş ve ona beddua etmiştir. Haccâc, kendisine ulaşan bu cevabı Abdülmelik b. Mervan'a iletmiş; o da bu cevabı, kendisini tehdit eden Rum kralına göndermiştir. Rum kralının, mektuptaki tehditleri okuduktan sonra cevabının şu olduğu kaydedilir: "Bu onun (Abdülmelik) sözü değil, bilâkis nübüvvet ehlinin (ehlinden birinin) kelâmıdır."¹²³ Tüm bunlara ek olarak Abdülmelik'in; Bizans kralına sikke ve nişanlar hususunda vereceği cevap için Ali b. Hüseyin'e danıştığı da ifade edilir.¹²⁴

Meclisî'nin rivayetine göre Ali b. Hüseyin Abdülmelik b. Mervan'la yüz yüze görüşmüştür. Bu görüşme esnasında orada bulunan Zührî'nin (ö.124/742) aktardığına göre Abdülmelik, Ali b. Hüseyin'in iki gözünün arasındaki secde izini gördüğünde bundan çok etkilenmiş ve onu övmüştür.¹²⁵ Kendisinin faziletli bir kişi, ailesinin çok değerli bir aile; ilimde, dinde, Allah'tan korkuda çok ileride olduğunu dile getirerek ona karşı düşüncelerini ifade etmiştir.¹²⁶ Bu iltifatlara ve düşüncelere karşılık olarak Ali b. Hüseyin mezkûr özelliklerin Allah'tan verilen şeyler olduğunu belirterek Hz. Peygamber'in hayatından örnekler serdetmiştir. Ali b. Hüseyin'in bu iltifatlara cevabı bir vaaz niteliğinde olmuş ve konuşması bitince Abdülmelik'le karşılıklı ağlaşmışlardır. Diğer yandan burada dikkatimizi çeken bir husus; Ali b. Hüseyin'in Abdülmelik'e "Mü'minlerin Emîri" olarak hitap ediyor oluşudur.¹²⁷

Diğer bir rivayette Zührî, Ali b. Hüseyin'in elleri ve ayaklarının ağır bentler, zincirlerle bağlı bir halde Medîne'den Şam'a götürüldüğünü¹²⁸

¹²² Resul Caferiyan, *Masum İmamlar*, 181.

¹²³ Ya'kubî, *Târîh*, 2:230, İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, 4:174.

¹²⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:360.

¹²⁵ Meclisî, *Bihâr*, 11:30.

¹²⁶ Meclisî, *Bihâr*, 11:30.

¹²⁷ Meclisî, *Bihâr*, 11:30.

¹²⁸ Ekseriyet itibarıyla Şii kaynaklarda rastladığımız bu haberde, Ali b. Hüseyin'in neden Şam'a bir suçlu gibi götürüldüğü konusunda yeterli bilgi bulamadık.

gördüğünü¹²⁹ nakleder. Bu duruma üzüldüğü için yanına gitmek ve onunla görüşmek istemiş, kendisine izin verilince onun yanına gitmiştir. Ali b. Hüseyin'e ağlayarak: "Senin yerinde ben olsaydım da sen de rahat olsaydın" demiş,¹³⁰ Ali b. Hüseyin ise "Benim üzerimde gördüğün şeyin bana sıkıntı verdiğini mi zannediyorsun?" diyerek bent ve zincirleri sühuletle el, ayak ve boyundan çıkartmış; keramet göstermiştir.¹³¹ Onu Şam'a götürmekle görevli olan muhafızlar, uyumadıkları ve onu sürekli kontrol ettikleri halde bir zaman sonra yerinden kaybolduğunu beyân etmişlerdir.¹³² Rivayetin devamında Zührî, Abdülmelik b. Mervan'ın yanına gittiğini ve onun Ali b. Hüseyin için şöyle dediğini aktarmıştır: "O, bana bir topluluk ile geldi. Görevliler ise onu kaybetti. (Sonra) yanına geldi ve şöyle dedi: "Ben kimim sen kimsin?", "Yanıma gel" dedim. "İstemiyorum" dedi. Sonra çıktı. Fakat Vallahi kalbim, ondan korkuyla doldu."¹³³ Zühri, Ali b. Hüseyin'in sadece nefsiyle meşgul bir kişi olduğunu beyân edince¹³⁴ Abdülmelik: "Ne iyi meşguliyet onunki. Ne güzel meşguliyet" demiştir.¹³⁵ Mezkûr rivayet oldukça muğlaktır. Ayrıca genellikle Şii kaynaklarında yer alıyor olması ve Abdülmelik'in ona hayranlık duyar gibi gösterilmesi nedeniyle gerçekte bağdaşmamaktadır.

Ali b. Hüseyin'in Abdülmelik b. Mervan ile hac esnasında da bir görüşmesi olmuştur. Abdülmelik tavaf ederken önünde Ali b. Hüseyin tavaf yapmakta fakat kim olduğunu bilmemektedir. Yanındakilere: "Şu önümüzde tavaf edip de bize (hiç) bakmayan kimdir?" diyerek sorduğunda onun Ali b. Hüseyin olduğu cevabını aldığı anda ona seslenerek şöyle demiştir: "Ey Ali b. Hüseyin! Babanın katili ben değilim. Bana doğru gelmede seni engelleyen şey nedir?" Ali b. Hüseyin cevaben: "Şüphesiz ki babamın katili, yaptığı şeyle dünyasını ifsat etti. Bu şekilde babam onun ahiretini de bozdu. Eğer sen de onun gibi olmak istersen; ol" demiştir. Bu sert cevaba mukabil Abdülmelik: "Asla. Fakat bize doğru gel ki dünyamızdakilere nail olasın" diyerek ona ih-sanda bulunmak istemiş; Ali b. Hüseyin önce oturmuş lâkin sonra bu dünyalıklara ihtiyacı olmadığını beyân etmiştir.¹³⁶

Farklı bir rivayette; Abdülmelik b. Mervan, hac için geldiği bir sırada - muhtemelen tavafta iken- Ali b. Hüseyin'i görmüş, onu küçümsemek isteyen bir tavırla kim olduğunu sorduğunda şair Ferezdak (ö.114/732):

¹²⁹ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4:144.

¹³⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 325.

¹³¹ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:372.

¹³² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 325, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:373.

¹³³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 325.

¹³⁴ İrbilî, *Keşf*, 3:11.

¹³⁵ İbn Şehrâşûb, *Menâkib*, 4:145, İbn Asâkir, *Târîh*, 41:373, İrbilî, *Keşf*, 3:11.

¹³⁶ Meclisî, *Bihâr*, 11:56-57, İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9:286-288.

“Bu, Allah’ın kullarının en hayırlısının oğludur,

Bu, müttakî, temiz, pâk ve alemdir” beytini söyleyerek cevap vermiştir. Abdülmelik bunun üzerine Ferezdak’a her yıl vermiş olduğu 1000 dinarı kesmiştir. Ali b. Hüseyin’e durum şikâyet edilince, o kendisi bu ücreti karşılayacağını ifade etmiştir. Fakat Benî Haşim’in cömertlerinden olarak tanınan Muaviye b. Abdullah b. Cafer, Ferezdak’a “Kaç yıl ömrünün kaldığını düşünüyorsun?” sorusunu yöneltmiş, Ferezdak bu soruyu “20 yıl” olarak cevaplayınca ona 20.000 dinar vermiştir.¹³⁷

Abdülmelik b. Mervan, Hz. Peygamber’in kılıcının Ali b. Hüseyin’in yanında olduğu haberini alınca bir ihtiyacı karşılığında onu kendisine vermesini istemiş,¹³⁸ Ali b. Hüseyin bu isteği reddetmiştir. İsteği reddedilen Abdülmelik, onu devletten aldığı maaşını kesmekle tehdit etmiştir. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin rızkın Allah’ın elinde olduğunu belirterek “Şüphesiz Allah hiçbir hain ve kâfiri sevmez”¹³⁹ ayetiyle karşılık vermiş ve Abdülmelik’in isteğini yerine getirmemiştir.¹⁴⁰ Hz. Peygamber’in kılıcını taşımak veya onun yakın bir eşyasını yanında bulundurmamak; siyâsetin bir meşruiyet zemini elde etmesi anlamına gelir. Abdülmelik de kuvvetle muhtemel bu saikle düşünmüş fakat amacına ulaşamamıştır.

Velid b. Abdülmelik ile İlişkileri

Ali b. Hüseyin’in Velid b. Abdülmelik’le (ö.96/715) olumlu sayılacak ilişkiler kurduğunu söylemek mümkündür. Hişam b. İsmail Medine valisi iken, Ali b. Hüseyin ve Ehl-i beyt’e eziyet ediyor, onları rahatsız edici davranışlarda bulunuyor; Hz. Ali’yi aşağılıyordu. Durumu haber alan Velid b. Abdülmelik, bir emirname ile Hişam b. İsmail’i görevden almış ve Ali b. Hüseyin’e karşı işlediği kötülükten ötürü de ceza olarak onu insanların önünde ayakta durdurarak teşhir etmiştir.¹⁴¹ O, aldığı cezadan olacak ki “Sadece Ali b. Hüseyin’den korkarım” demiştir. Ali b. Hüseyin’i gördüğünde ise ona “Allah, risâlet görevini kime vereceğini en iyi bilendir” ayetiyle¹⁴² sataşmış, karşılık alamamıştır.¹⁴³ Hişam azledildikten sonra Ali b. Hüseyin, yanlış bir davranışta bulunulmaması için ev halkını uyarmış ve onları Hişam hakkında konuşmaktan men etmiştir.¹⁴⁴ Keşfu’l-Gumme sahibinin nakline göre Hişam

¹³⁷ Meclisî, *Bihâr*, 11:61.

¹³⁸ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, 4:179.

¹³⁹ El-Hac/39.

¹⁴⁰ Meclisî, *Bihâr*, 11:45; İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, 4:179.

¹⁴¹ Taberî, *Târîh*, 4:428.

¹⁴² El-En’am/124.

¹⁴³ Taberî, *Târîh*, 4:28, Ya’kubi, *Tarih*, 2:205, Meclisî, *Bihâr*, 11:29-30.

¹⁴⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 7:218.

azledildikten sonra Ali b. Hüseyin onun yanına giderek: “Sana yapılan (şey) beni kötü etti. Bizi, sana güzel gelecek bir şekilde bırak” diyerek gönlünü almaya çalışmış;¹⁴⁵ bunun üzerine Hişâm yukarıda zikredilen âyet ile cevap vermiştir. Hişâm azledildikten sonra Velid, onun yerine Ömer b. Abdülaziz’i Medine valisi tayin etmiştir. Ayrıca Velid, Ali b. Hüseyin’den daha faziletli bir kimse tanımadığını, onun salih bir kimse olduğunu beyan etmiştir.

Diğer yandan Ali b. Hüseyin, hapiste bulunan Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed’in (ö.98/716-171) serbest bırakılması için Velid b. Abdülmelik ile görüşmüş ve serbest bırakılmıştır.¹⁴⁶ Bu hâdisenin birkaç farklı rivayetle aktarıldığını görmekteyiz. Buna göre Şiiilerin İbnü’l-Hanefiyye’den sonra Irak’ta Ebû Hâşim’e biat ettiği ve ona “Mü’minlerin Emîri” şeklinde hitap ettikleri Velid b. Abdülmelik’e haber verilince¹⁴⁷ Ebû Hâşim siyâsî bir önlem olarak hapsedilmiş,¹⁴⁸ Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin’in şefaatiyle serbest bırakılmıştır. Ali b. Hüseyin, Ebû Hâşim’in siyâsî bir amaç gütmeyeceğini, Zeyd ile aralarında bir husumet olduğu için bu şekilde söylentilerin dile getirildiğini ve serbest bırakılması hususunda ricacı olmuştur.¹⁴⁹ Bu görüşmeyle Ebû Hâşim serbest bırakılmış ve bir müddet Velid’in sarayında ağırlandı.¹⁵⁰

Konuyla alakalı diğer rivayet şu şekildedir: Velid, hacc için Mekke’ye doğru yola çıkmış, oradan Medine’ye uğramıştır. Onu karşılayan Ebû Hâşim ve Zeyd b. Hasan ile de bir araya gelmiştir. Bu esnâda Velid, Ebû Hâşim’e: “(Pek) hızlı yaşlanmışsın” demiş, o da yaşının ilerlediğinden ötürü yaşlanmış olabileceğini beyân eden bir cevap vermiştir.¹⁵¹ O sırada Ebû Hâşim ile husumeti bulunan Zeyd söze karışmış ve “Kûfe’den kendisine hediye edilen

¹⁴⁵ İrbilî, *Keşf*, 3:51.

¹⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 3:466.

¹⁴⁷ Velid’e bu istihbaratı kimin verdiğini İbn Asâkir’deki şu rivayet açıklığa kavuşturmaktadır: Rivâyetin beyanına göre kendisinden kalan malların yönetiminde Hz. Ali, soyundan yaşça büyüklerin, ilim ve fazilet sahibi kişilerin ehil olmasını şart koşmuştur. Bu noktada Ebû Hâşim ile Zeyd b. Hasan arasında problem yaşanmış, Ebû Hâşim Zeyd’e şunları söylemiştir: “Fâtıma beni değil, seni doğurmuş olsa da; sen ve benim nesepte dedemiz Ali olması hasebiyle eşit olduğumuzu biliyorsun. Bu mallar; Ali’ye aittir, Fâtıma’ya değil. Ben senden kitap ve sünnet hususunda daha fakih ve bilgimim.” Ebû Hâşim ile mallar konusunda mücadeleye girişen Zeyd, Medine’den çıkmış ve konuyu Velid b. Abdülmelik’e taşımış; ayrıca Ebû Hâşim’in Irak’ta taraftarlarının bulunduğunu, onu imam olarak kabul ettiklerini ve Ebû Hâşim’in imamlık davası güttüğünü Velid’e söylemiştir. Velid, Medine’deki valisine derhal talimat vererek Ebû Hâşim’in kendisine getirilmesini emretmiş, sonra da onu hapsedmiştir. Bkz.: İbn Asâkir, *Târîh*, 19:375-376, *Ahbaru’l-Devleti’l-Abbasiyye ve fi Ahbâri’l-Abbas ve Veleidih*, Müellifi Meçhul, Tahkik: Abdülâziz Durî, Abdülcebbâr Muttalibî, (Beyrut: Dâru’t-Talîa, 1971), 174.

¹⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 3:465-466.

¹⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, 19:376.

¹⁵⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 3:466.

¹⁵¹ *Ahbaru’l-Devleti’l-Abbasiyye*, 174.

Galiye¹⁵² sebebiyle örtünüp gizleniyor Ey Mü'minlerin Emîri!" demiş, bu sözden sonra Velîd'in yanında tartışma büyümüştür. Zeyd'in jurnaliyle Velîd durumu fark etmiş ve Medîne'ye giderken Ebû Hâşim'i de yanında götürerek Şam'da onu hapsedmiştir.¹⁵³ Sonrasında Ali b. Hüseyin, Velîd'in yanına giderek Ebû Hâşim'in bırakılması hususunda ricacı olmuş ve Zeyd'in tavrının iftira olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁴

Velîd'in Zeynelâbidîn'i Zehirlettiği İddiası

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in vefatına dair bir iddia ile karşılaşmaktayız; buna göre o, Velîd b. Abdülmelik tarafından zehirleterek öldürülmüştür.¹⁵⁵ Bu iddianın geçtiği kaynaklar, muahhar dönem Şii kaynakları olarak karşımıza çıkmakta ve "Velîd b. Abdülmelik onu zehirledi" veya "Ölme sebebi, Velîd b. Abdülmelik'in zehirlenmesi" şeklinde açıklamalarla birlikte, geniş tafsilât içermemektedir. Bunun yanında tartışmaya açık ve problemlidir. Ali b. Hüseyin'e rahatsızlık veren Hişam'ı hıusmlık ilişkisi bulunmasına rağmen görevden alan Velîd'in, Ali b. Hüseyin'i -üstelik fiilî bir tehdit unsuru taşımadığı halde- zehirleteceği, kanaatimizce mâkul görünmemektedir.

Veliaht Hişam b. Abdülmelik ile Hacc'da Karşılaşması

Yukarıda Abdülmelik b. Mervan için geçen hac esnasındaki rivayetin bir benzeri Hişam b. Abdülmelik (ö.125/743) için de aktarılmaktadır. Hişam b. Abdülmelik'in, halife olmadan önce haccettiği rivayet olunur. Bu haccı esnasında Hacerü'l-Esved'i selâmlamak istemiş ve birden izdiham olmuş, istilâm etmekte zorlanmıştır. Fakat Ali b. Hüseyin Hacerü'l-Esved'i istilâm için geldiğinde insanlar ona saygısından yolunu açmışlar ve istilâm etmesini kolaylaştırmışlardır.¹⁵⁶ Bunu gören Hişam b. Abdülmelik: "Bu (da) kim? Ben tanımıyorum"¹⁵⁷ diyerek kim olduğunu öğrenmek amacıyla öfkeyle sormuş, Fezdeki da onun bu sorusuna Ali b. Hüseyin'i öven şu şiirle karşılık vermiştir:

"Bu, Bathâ'nın ayak basışını tanıdığı kişidir;

¹⁵² Şiilerin aşırılarına verilen isimdir. Bu sözle Zeyd Velîd'e, Ebû Hâşim'in siyâsi faaliyetler içerisinde olduğunu anlatmak istemiştir.

¹⁵³ *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, 175.

¹⁵⁴ *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, 176.

¹⁵⁵ Bu iddiayı aktaran kaynaklar için bkz.: İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, 4:189, Meclisî, *Bihâr*, 11:11, Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî İbn Sabbâğ, *el-Füsûlü'l-Mühimme fi Ma'rifeti'l-Eimme*, Tahkik: Sâmi el-Ğarîrî, (Kum: Dâru'l-Hadîs, 2002), 2:874, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem et-Taberî, *Delâilü'l-İmâme*, Tahkik: Kısmu'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, (Tahrân: Müessesetü'l-Ba's, 1993), 192.

¹⁵⁶ Halkın bu tutumu, Ehl-i Beyt ileri gelenlerinin halk nezdinde ciddi bir ağırlığının olduğunu göstermesi açısından önem arz eder.

¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:400.

Beyt de onu tanır, harem de, Hil de,
 Bu, Allah'ın kullarının en hayırlısının oğludur,
 Bu, müttakî, temiz, pâk ve alemdir;
 Kureyş onu görünce, sözcüleri şöyle der:
 Bunun faziletiyle, fazilet sona eriyor.
 Genişliğini bilmesi, onu neredeyse tutuyor,
 Hatim köşesine geldiğinde istilâm ediyor,
 Hayâsından gözünü kısıyor ve heybetinden gözler kısıyor,
 Ve güldüğü zaman konuşuyor,
 Bu, Fatıma'nın oğludur
 Eğer bilmiyorsan;
 Dedesiyle peygamberler hitâma erdirilmiştir."¹⁵⁸

Hişam bu övgü dolu cümleleri duyunca çok öfkelenmiş¹⁵⁹ ve Ferezdak'ın hapsedilmesi emrini vermiştir.¹⁶⁰ Meclisî, Hişam'ın bu tepkiye çok sinirlendiğini belirterek "Dedem dedesi gibi, babam babası gibi, annem de annesi gibidir" dediğini, yani aralarında bir farkın bulunmadığını beyân etmeye çalıştığını aktarmaktadır.¹⁶¹ Ali b. Hüseyin, bu övgüsünden ötürü hapiste olan Ferezdak'a 12.000 dirhem göndermiş ve şöyle demiştir: Kusura bakma Ey Eba Firas. Ferezdak, gelen hediyeyi görünce reddetmiş ve şöyle demiştir: Bunu Allah'ın ve Resulü'nün öfkesinden başka niyetle söylemedim. Ali b. Hüseyin de onun bu reddedişini kabul etmeyerek ona şöyle cevap vermiştir: "Benim hakkım için, niçin kabul etmiyorsun? Allah senin niyetini ve yerini bilir." Bu ısrar üzerine Ferezdak Ali b. Hüseyin'in hediyesini kabul etmiş ve şu şiiri söylemiştir:

Medîne ile insanların tevbekâr kalplerinin
 Kendisine yöneldiği yer arasında beni hapis mi edecek?
 Efendi olmayan (kişi), bir başı çeviriyor bir de şaşı,
 Ayıpları aşikâr olan iki gözü.¹⁶²

Ali b. Hüseyin'in Ferezdak'a hediye olarak 12.000 dirhem göndermesi, Ferezdak'ın söylediği şiirden ötürü ödeneğinin kesilmiş olmasındandır.

¹⁵⁸ Şiirin tamamı için bakınız: Ebu Firas Hemmam b. Gâlib Ferezdak, *Divanu'l-Ferezdak*, Tahkik: Ali Faur, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 511.

¹⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, 41:403.

¹⁶⁰ İrbilî, *Keşf*, 3:17, Meclisî, *Bihâr*, 11:59.

¹⁶¹ Meclisî, *Bihâr*, 11:59.

¹⁶² Sibt İbnu'l-Cevzî, *Tezkire*, 330, Zehebî, *A'lâm*, 4:398-399, Meclisî, *Bihâr*, 11:58.

Sonuç

Mutedîl bir siyâsî kimlikle karşımıza çıkan Zeynelâbidîn; Kerbelâ vakasından sonra ailesinin lideri olarak yerini almış ve iktidarla ilişkilere yön vermiştir. O, halifelere karşı siyâsî bir hedef gütmemesi nedeniyle bir tehdit teşkil etmemiştir. Tehditlere yönelik katı tavrıyla bilinen Emevî yönetimi; ona karşı müşfik bir tavır takınmış; özellikle Abdülmelik; işleri siyâset yoluyla çözmeye çalışmıştır. Yine metinlerdeki ibârelerden anladığımıza göre Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin; Yezîd ve Abdülmelik'e "Mü'minlerin Emîri" olarak hitap etmiştir. Bu bizi; onların hilâfetini meşru görmese de temkinli bir siyâset izlediği sonucuna götürmektedir. Emevîlerin siyâsî varlığını tanıdığı bir gerçektir. Diğer yandan kendisi adına isyân eden Muhtar'a alenî bir şekilde destek vermemiş ve hatta onun aleyhinde konuşmuştur. Bu ise bizde; siyâsî saikle yapılan isyânı hoş görmediği, problemlerin isyân yoluyla çözülemeyeceği kanaatini taşıdığı düşüncesini geliştirmiştir. Abdullah b. Zübeyr'e destek vermediği de bilinen bir gerçektir. Ayrıca otoriteden maddi destek aldığı ve retorikten uzak durarak gerçekçi bir siyâset izlediği fark ettiğimiz önemli bir husustur. Yezîd'in, babası Hz. Hüseyin'e yönelik izlediği siyâseti tasvip etmeyip onu eleştirmiştir. Bununla bağlantılı olarak Emevî hilâfetine yönelik içinde taşıdığı bir sitemi bulunmakla birlikte bu sitem; onları tekfir etme ve otoritelerini inkâr etme boyutunda değildir.

Onun takip ettiği siyâset usulü, bir takiyye düşüncesinin ürünü değil; aksine tabiatı ve dinî düşüncesinin bir tezâhürüdür. Şii ve Sünni kaynaklar etrafında yapılan çalışma esnasında; özellikle muahhar dönem Şii kaynaklarının bazı bölümlerinde aşırı tarafgir bir tavır sergileyerek gerçeğin sapmasına neden olabilecek rivayetlerle karşılaştığımızı belirtmek isteriz. Bu saikle rivayetler birbiri arasında mukayese edilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Şii kaynaklarda ekseriyet itibarıyla Zeynelâbidîn'in sürekli ezildiği, hor ve hakir görüldüğüne dair rivayetlerin varlığı göze çarpmakla birlikte Sünni kaynaklarda ise genel bakış açısının daha ılımlı bir tablo çizmeye yönelik olduğu görülmüştür. Tüm bunlara ek olarak Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in siyâsetle ilişkisinin edilgen değil, kendi etken davranış ve düşüncesinin ürünü olduğunu ifade etmek gerekir.

Kaynakça

- Ahbâru'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fi Ahbâri'l-Abbas ve Veledih.* Müellifi Meçhul. Tahkik: Abdülâzîz Dûrî, Abdülcebbâr Muttalibî. Beyrut: Dâru't-Talîa, 1971.
- El-Bağdadî, İbn Ebî's-Selc. (ö. 325/937) *Târîhu'l-Eimme, Mecmuatü'n-Nefise fi Târîhi'l-Eimme.* Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002.

- El-Belâzürî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir. (ö. 279/892-893) *Ensâbü'l-Eşrâf*. Tahkik: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet, Musa Kâzım ile Ali Rızâ Dönemi Şiiliği ve Abbasîler*. İstanbul: MÜFV Yayınları, 2010.
- Caferiyan, Hüccetü'l-İslâm Resul. *Masum İmamların Fikrî ve Siyâsî Hayatı*. 2 Cilt. Trc.: Cafer Bayar. İstanbul: Kevser Yayınları, 1994.
- Çelmeli, Memduh. *H. Muhammed Döneminde Eman*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Ebû Mihnef, Lût b. Yahya b. Saîd b. Mihnef. (ö. 157/773-774) *Maktelü'l-Hüseyn ve Masrau Ehli Beytih Ve Ashabih fi Kerbelâ*. Kuveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 1987.
- Ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (ö. 282/895) *el-Ahbâru't-Tivâl*. Tahkik: Abdu'l-Mun'im Âmir. Kahire: Dâru İhya Kütübü'l-Arabiyye, 1960.
- Ergin, Ali Şakir. "Ferezdak". *DİA*. 12:373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ferezdak, Ebû Firas Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temimî. (ö. 114/732), *Divânu'l-Ferezdak*. Tahkik: Ali Faur. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Ali el-Ekber". *DİA*. 2:390. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr. (ö. 240/854-855) *Tarih*. Tahkik: Ekrem Ziya el-Umerî. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr. *Kitâbu't-Tabakât*. Tahkik: Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat: Matbaatu'l-Meâni, 1967.
- El-Hasenî, Muhammed Rıza. *Cihâdu'l-İmâm Seccâd*. Dâru'l-Hadîs, Tarihsiz.
- El-Hüseynî, Râzi. *Kiyâdetü'l-Mesîre fi Ru'yeti'l-İmâm Seccâd*. Beyrut: Dâru'l-Hâdi, 2001.
- İbn Abdîrabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. (ö. 328/940) *el-İkdü'l-Ferîd*. Tahkik: Müfid Muhammed Kamihe. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan. (ö. 571/1176) *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Tahkik: Muhibuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed. (ö. 320/932) *Kitâbu'l-Fütüh*. Tahkik: Ali Şirî. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Edva, 1991.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Muzafer Şemsüddin Yusuf. (ö. 654/1256) *Tezkîretü'l-Havas*. Tahran: Mektebetü'n-Ninova, Tarihsiz.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed. (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Tarih*. Tahkik: Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. (ö. 245/860) *Kitâbu'l-Muhabber*. Neşir: Ilse Lichtenstädter. Beyrut: Dâru'l-İfâki'l-Cedîde, 2009.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. (ö. 456/1064) *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. Tahkik: Abdusselâm Muhammed Harun. Kahire: Daru'l-Mearif, 1962.
- İbn Hibban, Ebî Hâtim Muhammed. (ö. 354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefa*. Tahkik: Sa'd Kerim el-Fakî. İskenderiye: Dâru İbn Haldun, Tarihsiz.
- İbn İnebe, Ebû'l-Abbas Cemâlüddin Ahmed b. Alî el-Hasenî ed-Dâvudî. (ö. 828/1424) *Umdetu't-Tâlibî's-Suğra fi Nesebi Âl-i Ebî Tâlib*. Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfî. Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Neceffî, 2009.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail. (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Tahkik: Muhyiddin Dib Misto. 20 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. (ö. 276/889) *el-İmâme ve's-Siyâse*. Tahkik: Ali Şirî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Meârif*. Tahkik: Servet Ukkâşe. Dâru'l-Meârif, Tarihsiz.
- İbn Sabbağ, Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî. *el-Füsûlü'l-Mühimme fi Ma'rifeti'l-Eimme*. Tahkik: Sâmî el-Garîrî. 4 Cilt. Kum: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. (ö. 230/845) *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. Tahkik: Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali. (ö. 588/1192) *Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib*. Tahkik: Yusuf el-Bukaî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edva, 1991.
- İbn Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Ali. (ö. 709/1309) *el-Fahr fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sâdır, Tarihsiz.
- İbn Tıktaka, Ebû Ca'fer Safiyüddîn Muhammed b. Ali. *el-Asil fi Ensâbi't-Tâlibiyyin*. Tahkik: Seyyid Mehdi Er-Recâfî. Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, Tarihsiz.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. (ö. 953/1546) *el-Eimmetü İsna Aşer*. Tahkik: Salâhaddin Müncid. Kum: Menşurâtu'r-Ridâ, Tarihsiz.
- El-İrbilî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Ebu'l-Feth. (ö. 692/1293) *Keşfu'l-Ğumme fi Ma'rifeti'l-Eimme*. Tahkik: Ali Âl-i Kevser. 4 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tearûf, 2012.
- Kallek, Cengiz. "Biat". *DİA*. 5:120-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kaya, Büşra Sıdika. *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Zeynelâbidîn", *DİA*. 44:365-366. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kılıç, Ünal. *Tartışmaların Odağındaki Halîfe Yezîd*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Kılıç, Ünal. "Yezîd I". *DİA*. 43:513-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kister, M. J.. *İlk Dönem İslam Tarihi Üzerine Makaleler*. Ankara Okulu Yayınları, Derleyen: Prof. Dr. Ali Aksu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Koyuncu, Mevlüt. "Velîd I". *DİA*. 43:30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Köksal, Mustafa Asım. *Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*. Köksal Yayıncılık, Tarihsiz.
- Küçüktaşçı, Mustafa Sabri. "Harre". *DİA*. 16:244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Küçüktaşçı, Mustafa Sabri. "Harre Savaşı". *DİA*. 16:245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- El-Meclisî, Muhammed Bâkır. (ö. 1110/1698-1699) *Bihâru'l-Envâr*. 25 Cilt. Kum: İhyau'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tarihsiz.
- El-Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali. (ö. 345/956) *Mürücü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*. Tahkik: Kemal Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Onat, Hasan. "Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed". *DİA*. 10:146. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Moezzi, Mohammad Ali Amir. *The Spirituality of Shi'i Islam*. London: The Enstitute of Ismaili Studies, 2011.
- El-Mukarrem, *Hayâtu'l-İmâm Zeyne'l-Âbidîn*. İntişârâtu'l-Mektebeti'l-Haydariyye, 2003.
- El-Ömerî, Necmüddin el-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed. (ö. 387/997) *el-Mecd fi Ensâbi't-Tâlibiyyin*. Tahkik: Ahmed Mehdi ed-Dâmeğânî. Kum: Mektebetü Ayetullah el-Uzma el-Mar'aşî en-Necefi, 2002.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Özkuyumcu, Nadir. "Hişâm b. Abdülmelik". *DİA*. 18:148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Tabatabaî, M. Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia*. Trc.: Kadir Akaras, Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 2016.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. (ö. 310/923) *Târîhu't-Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*. Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1967.
- Et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Rüstem. *Delâilü'l-İmâme*. Tahkik: Kısmu'd-Dirâseti'l-İslâmiyye. Tahran: Müessesetü'l-Ba's, 1993.
- Et-Tabersî, Ebû Alî Emînüddin el-Fazl b. Hasan. (ö. 548/1154) *Tâcu'l-Mevâlîd. Mecmu-atu'n-Nefise fî Târîhi'l-Eimme*. Beyrut: Dâru'l-Kara, 2002.
- Et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan. (ö. 460/1067) *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*. Tahkik: Cevâd el-Kayyumî el-İsfahânî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 2007.
- Uyar, Gülgün. *Ehl-i Beyt-İslâm Tarihinde Ali-Fatıma Evlâdı*. İstanbul: MÜFV Yayınları, 2011.
- Varol, M. Bahaüddin. *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*. Konya: Yediveren Kitap, 2004.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. Trc.: Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- Wellhausen, Julius. *İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyâsî Muhalefet Partileri*. Trc.: Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Ya'kubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer. (ö. 292/905) *Târîhu'l-Ya'kubî*, Tahkik: Abdülemir Mehna. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-Âlem li'l-Matbuat, 2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervan". *DİA*. 1:266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yiğit, İsmail. *Emevîler (41-132/661-750)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed. (ö. 748/1348) *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. Tahkik: Şuayb Arnavut, Hüseyin el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Ez-Zübeyrî, Ebu Abdullâh Mus'ab. (ö. 236/851) *Kitabu Nesebi Kureyş*. Tahkik: Levi Provençal. Kahire: Daru'l-Mearif, Tarihsiz.